

محمد سهیلی پور ■

مقدمه

کلمات و عبارات تکراری در قرآن مجید و چگونگی و علت این تکرارها، از مباحث علوم قرآنی است که توجه قرآن پژوهان را به خود جلب کرده است. تلاوت کننده گان قرآن مجید نیز وجود عبارات و جملات همگون را، به ویژه در برخی سوره های قرآن به روشنی مشاهده می کنند.

سخنان و بحث های گوناگون درباره تکرار در قرآن کریم و علل آن مطرح شده است که در این نوشتار کوتاه، پرداختن به آن مباحث امکان پذیر نیست و مجال دیگری می طلبد که بحثی فراگیر و پژوهشی در این زمینه نگارش یابد.

در این نوشتار کوتاه، اشاره ای گذرا به اهمیت عبارات تکراری در آموزش و پژوهش قرآن و نیز روش تحقیق در عبارات در برنامه رایانه ای «کوثر» خواهیم داشت.

چگونگی عبارات تکراری

عبارات تکراری ، بعضاً به صورت یک جمله کامل است ، ولی اغلب آنها را نمی توان یک جمله کامل ادبیاتی دانست . از جمله معروف ترین و شاید تکراری ترین عبارت تکراری در قرآن کریم ، عبارت : ﴿فَبأی آلاء ربکما تکذبان﴾ است که تنها در سوره «الرحمن» ، ۳۱ بار تکرار شده است . نمونه دیگر عبارت : ﴿ویل یومئذ للمکذبین﴾ است که تنها در سوره «مرسلات» ، ۱۰ بار تکرار شده است . همین عبارت در سوره «مطففین» و نیز در سوره «طور» با اضافه شدن «فاء» بر سر آن تکرار شده است . غیر از موارد یاد شده ، اغلب عبارات تکراری در قرآن کریم به گونه غیر متمرکز و به صورت پراکنده در جاهای مختلف آمده است .

از جمله مهم ترین عبارات تکراری در قرآن ، عبارت : ﴿یا ایها الذین آمنوا﴾ است که ۸۷ بار در قرآن تکرار شده است .

اینک جهت اطلاع علاقه مندان و نشان دادن موارد مختلفی که عبارات در قرآن تکرار شده است به کمک نرم افزار کوثر ، عباراتی را که حداقل ۲۵ بار تکرار شده است در جدول زیر نشان می دهیم .

عبارات	تعداد
ما فی السموات و ما فی الارض	۲۶
یا ایها الذین آمنوا لا	۲۶
جنات تجری من تحتها الانهار	۲۷
خلق السموات والارض	۲۸
له ما فی السموات	۲۸
فی السموات والارض	۳۰
فبأی آلاء ربکما تکذبان	۳۱
تجری من تحتها الانهار	۳۴
الذین آمنوا و عملوا الصالحات	۴۹
امنوا و عملوا الصالحات	۵۰
و عملوا الصالحات	۵۱
یا ایها الذین آمنوا	۸۷
السموات والارض	۱۳۳

چنانکه ملاحظه می شود، در این عبارات، هر چه طول عبارات کم تر است، تعداد آنها بیشتر است. به عنوان نمونه عبارت: ﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، ۲۸ بار در قرآن تکرار شده، در حالی که زیر مجموعه آن یعنی عبارت: ﴿السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، ۱۳۳ بار بکار رفته است.

اگر ما معیار عبارات تکراری را بدین گونه ترسیم کنیم که: جمله کامل یا ناقصی از قرآن که طول آن (با احتساب فواصل بین کلمات) حداقل ۱۶ حرف باشد و حداقل نیز دو بار در قرآن تکرار شده باشد، با مراجعه به حافظه خودمان شاید بتوانیم حداکثر ۱۰۰ عبارت از قرآن کریم را بیان کنیم، لکن با مراجعه به نرم افزار کوثر و با توجه به همان تعریفی که برای عبارات تکراری ارائه دادیم، برابر ۲۰۵۶ مورد است. این عبارات به گونه الفبایی در نرم افزار کوثر وجود دارد.

البته بعضی عبارات ها طولانی است، مانند آیه ﴿الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ﴾ که دقیقاً به همین شکل دو بار تکرار شده است، (بقره / ۲/ ۲۷، رعد / ۱۳/ ۲۵) و یا آیه: ﴿انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً﴾ که نیز دو بار تکرار شده است، (اسراء / ۱۷/ ۴۸)، فرقان / ۲۵/ ۹).

عبارات تکراری در قرآن، نسبت به هم حالت های متفاوتی دارند، فرضاً اگر A یک عبارت باشد، عبارت B نسبت به آن چند حالت دارد:

۱. B مستقل از A است.

۲. B زیر مجموعه عبارت A است.

۳. B عبارت کامل تر A است.

۴. B عبارت شبیه A است.

از میان این چهار حالت، به جز حالت شماره یک، بقیه حالت ها اهمیت نظری و عملی دارد و موضوع بحث ما را تشکیل می دهد.

حالت های ۲ و ۳، تصور آسان تری دارند و حالت شماره ۴ شکل خاصی است که عبارات تکراری در بخشی از طول خود با عبارت دیگر مشابه است و در بخشی متفاوت. مثلاً عبارت: ﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ که ۴ بار در قرآن تکرار شده

است با عبارت: ﴿خلق الله السموات والارض﴾ که ۳ بار در قرآن تکرار شده، عبارات مشابه هستند.

بدین سان تعریف دقیق تر عبارات مشابه را در نرم افزار کوثر چنین آورده ایم: دو عبارت مشابه که یک زیر مجموعه عبارت مشترک دارند. که در مثال بالا ﴿السموات والارض﴾ عبارت مشترک آنهاست.

جنبه های کاربردی

کاربرد عبارات تکراری، در مسایل عملی را می توان به دو بخش آموزش و پژوهش تقسیم کرد.

الف: کاربرد در امور آموزشی

تا کنون جهت آموزش قرآن به نوآموزان، روش های گوناگونی ارایه شده است. یکی از تئوری هایی که در اغلب این روش ها پذیرفته شده است، توجه به آموزش کلمات یا جملاتی است که آمار کاربرد آنها بالاتر است، که بنابراین توجه به عبارات تکراری در آموزش بسی سودمند است. به عنوان نمونه، این روش در کتاب «آموزش قرآن» مرحوم مهندس بازرگان، توجه شده است.

در مطالعاتی که اخیراً در مراکز آموزشی قرآن شده است به اهمیت این موضوع پی برده اند و آن را مورد توجه قرار داده اند.

بدیهی است که برای حفظ قرآن یا آموزش روخوانی، بهتر است ابتدا جملات و آیات تکراری که تعداد آنها زیادتر است، مورد توجه قرار گیرد؛ که جهت استفاده بهتر از جملات تکراری در امر آموزش، نرم افزار کوثر ۳، امکانات لازم را فراهم کرده است.

ب: کاربرد در امور پژوهشی

منظور از امور پژوهشی، رشته هایی همچون: ترجمه، تفسیر، زبان شناسی و ... غیر آن است.

مترجمان قرآن کریم، به ویژه مترجمان اخیر به اهمیت یک دست بودن ترجمه عبارات

همگون قرآن کریم توجه دارند و برخی از آنان همچون استاد بهاءالدین خرمشاهی در مقدمه ترجمه شان توجه به این نکته را متذکر شده اند. ولی به جهت تنوع عبارات همگون در قرآن کریم عملاً هیچ یک از مترجمان در این امر موفق نبوده اند که به عنوان نمونه به برخی موارد اشاره می‌کنیم.

۱. عبارت: ﴿افتری علی الله کذباً﴾

ترجمه آقای آیتی	انعام ۲۱/۶	به خدا دروغ می‌بندد
ترجمه آقای آیتی	انعام ۹۳/۶	به خدا دروغ بست
ترجمه آقای معادیخواه	انعام ۲۱/۶	به دروغ بر خدا بهتانی بندد
ترجمه آقای معادیخواه	انعام ۹۳/۶	به خدا دروغ فرا بندد

۲. عبارت: ﴿بل انتم قوم مسرفون﴾

ترجمه آقای آیتی	اعراف ۸۱/۷	شما مردمی تجاوز کار هستید
ترجمه آقای آیتی	یس ۱۹/۳۶	شما مردمی کز افکار هستید
ترجمه آقای معادیخواه	اعراف ۸۱/۷	اسرافگر مردمی هستید شما یان
ترجمه آقای معادیخواه	یس ۱۹/۳۶	شما یید مردمی اسرافکاران
ترجمه آقای فولادوند	اعراف ۸۱/۷	شما گروهی تجاوز کارید
ترجمه آقای فولادوند	یس ۱۹/۳۶	شما قومی اسرافکارید

این دو نمونه و ده ها نمونه دیگر نشانگر اهمیت عبارات تکراری در ترجمه قرآن کریم است.

عبارات تکراری، در علوم معنی شناسی و تفسیر قرآن نیز اهمیت بسزایی دارد. در گذشته و حال، مفسران و قرآن پژوهان به این نکته توجه داشته اند زیرا برای درک بهتر معنای مثلاً جمله «لاریب فیه» به سایر موارد کاربرد آیه مراجعه می‌کنند تا معنای بهتری معانی مختلف آیه را بدست آورند.

توجه به این آیات، پژوهشگر را یاری می‌رساند تا شناخت دقیق‌تری از مفهوم و معنای آیه به دست آورد و معنی‌شناسی و تفسیر آیه را با دقت بیشتری ارائه دهد، زیرا همان‌گونه که کلمات قرآن به جهت بار معنایی اهمیت بیشتری دارند، عبارات قرآن نیز با داشتن بار معنایی بیشتر در معنی‌شناسی اهمیت بیشتری خواهند داشت.

دست‌یابی به تمام عبارات تکراری قرآن کریم کاری دشوار و توان‌فرسا خواهد بود و لکن هم‌اکنون به وسیله نرم‌افزارهای رایانه‌ای به ویژه نرم‌افزار کوثر می‌توان به راحتی و به گونه قاعده‌مند، به عبارات تکراری دست یافت.

به عنوان نمونه آیه: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (مائده/۳۵/۵) را می‌آوریم و فرازهای تکراری آن را با کمک نرم‌افزار کوثر به صورت ذیل به دست می‌آوریم.

﴿الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا﴾

۷ بار تکرار شده است

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

۸۷ بار تکرار شده است

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾

۵ بار تکرار شده است